

Međunarodni naučni simpozij "Bosna i Hercegovina od dolaska Osmanlija do danas"

**MEĐUNARODNI NAUČNI SIMPOZIJ
BOSNA I HERCEGOVINA OD DOLASKA OSMANLIJA DO DANAS**

(9-11. JUNI 2010.)

**ULUSLARARASI OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE
BOSNA-HERSEK SEMPOZYUMU
(9-11 HAZİRAN 2010)**

TUZLA, 2011.

Međunarodni Naučni Simpozij "Bosna i Hercegovina od dolaska Osmanlija do danas"

Yayıncı Kurum/ Izdavač

Filozofski Fakultet Univerzitet u Tuzli

Editör/ Glavni i odgovorni urednik

Prof.dr. Enver HALILOVIĆ

Bilim Kurulu/ Redakcioni odbor

Prof. dr. Bego Omerčević

Prof. dr. Ahmet Kasumović

Prof. dr. Fikret Türkmen

Prof. dr. Mehmet Törenek

Prof. dr. Saadettin Gömeç

Prof. dr. Adib Đozić

Doc. dr. Adnan Jahić

Doc. dr. Amira Turbić Hadžagić

Yrd. doç.dr. Süleyman Özbek

Yrd. doç.dr. Yusuf Ziya Sümbüllü

Kapak Tasarım / Korica

Senad Suljkanović

Baskı/ Tehnička priprema i štampa

d.o.o. "B-Eli-M dizajn&štampa" Lukavac

Matbaa / Za štampariju

Zijad Duvnjaković

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

94 (497.6) " 1463 / ... " (063) (082)

MEĐUNARODNI naučni simpozij Bosna i Hercegovina od dolaska Osmanlija do danas (2010 ; Tuzla)

Međunarodni naučni simpozij Bosna i Hercegovina od dolaska Osmanlija do danas, (9-11. juni 2010.) = Uluslararası Osmanlı ' dan günümüze Bosna – Hersek Sempozyumu, (9-11 haziran 2010) / [editör, glavni i odgovorni urednik Enver Halilović]. – Tuzla : Univerzitet, 2011. – 793 str. : ilustr. ; 25 cm

Tekst na bos., engl. i tur. jeziku. –
Bibliografija uz referate

ISBN 978-9958-609-62-6

1. Up. stv. nasl. - I. Uluslararası Osmanlı ' dan günümüze Bosna – Hersek Sempozyumu (2010 ; Tuzla) vidi Međunarodni naučni simpozij Bosna i Hercegovina od dolaska Osmanlija do danas (2010 ; Tuzla). – II. Bosna i Hercegovina – istorija, 1463 - - zbornici vidi 1463
COBISS.BH-ID 18702086

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	9
ÖNSÖZ.....	5
PREDGOVOR.....	7
AÇILIŞ KONUŞMALARI.....	15
Nevzat YEŞİLER.....	17
TİKA Saraybosna Koordinatörü	
Prof.Dr. Enver HALİLOVIĆ.....	19
Tuzla Üniversitesi Rektörü	
I SEKSİYON.....	21
DOĞU AVRUPA VE BALKANLARDA İLK TÜRK FÜTUHATI.....	23
Prof. Dr. Saadettin GÖMEÇ	
İLK OSMANLI KRONİKLERİNDE BOSNA.....	31
Prof. Dr. Üçler BULDUK	
15-17. YÜZYILLARDA BOSNA SANCAĞI KALELERİ.....	38
Prof. Dr. Adnan GÜRBÜZ	
BOSNA I HERCEGOVINA U PREDOSMANSKO DOBA.....	54
Prof. Dr Bego OMERČEVIĆ	
İSHAKBEY OĞLU GAZİ İSA BEY VE BİR BAŞKENTİN İNŞASI.....	66
Yrd. Doç. Dr. Süleyman ÖZBEK	
II. SEKSİYON.....	75
BOSANSKO PİTANJE U EVROPSKOM KONTEKSTU.....	77
Prof.Dr. Enver HALİLOVIĆ	
KOLAKOVIĆ MEHMED, KAZIVAČ EPSKIH NARODNIH PJESAMAIZ OSMANSKOGA PERIODA.....	85
Doc. Dr. Marica PETROVIĆ	
ZENİCA'DA NEVRUZ GELENEĞİ ve ŞENLİKLERİ.....	96
Dr. Hasan Avni YÜKSEL	
HERSEKLİ ARIF HİKMET "EDEBİ KİŞİLİĞİ VE DİLİ.....	103
Yrd. Doç. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU	
HASAN ZİYÂ'Î MOSTARİ ŞİİRLERİNİN ÇAĞRIŞIM DÜNYASI.....	118
Dr. sci. Alena ČATOVIĆ	
III SEKSİYON.....	127

HERSEKLİ ARİF HİKMET "EDEBİ KİŞİLİĞİ VE DİLİ"
Arif Hikmet Of Herzegovina His Literary Characteristics And Language

Yrd. Doç. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU
Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Erzurum / TÜRKİYE

Özet:

Bu bildiride güçlü fikir ve sanat yönüne rağmen kaynaklarda gereği kadar işlenmemiş olan Osmanlı'nın son dönem şair ve yazarlarından Mostar/Bosna-Hersek doğumlu Arif Hikmet Bey tanıtılıp edebî yönü üzerinde durulacaktır. Ayrıca eserlerinden hareketle Hersekli Arif Hikmet'in dil ve üslubu ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hersekli Arif Hikmet, Edebiyat, Dil, Tanzimat, Osmanlı.

Abstract:

In this study Arif Hikmet Bey, born in Mostar/Bosnia-Herzegovina, one the final period authors and poets of Ottoman, who have not been studied sufficiently in the resources in spite of his strong notional and artistic aspect, will be introduced and his literary aspect will be emphasized. Also it will be attempted to introduce language and style of Arif Hikmet of Hersek based on his works.

Key Words: Arif Hikmet Of Herzegovina, Literature, Language, Tanzimat, Ottoman.

16 Ramazan 1255 (23 Kasım 1839) tarihinde Bosna-Hersek'in Mostar şehrinde dünyaya gelen Arif Hikmet, Hersek valisi İstolçalı Ali Paşa'nın torunu ve Zülfikâr Nafiz Paşa'nın oğludur. İlköğrenimine Hersek'te güçlü ve kültürlü bir aile çevresinde başlayan Arif Hikmet, on bir yaşında iken dedesinin arzusuyla Tımarlı Süvari Miralaylığına kaydoldu. Ancak kısa bir süre sonra babasının ve dedesinin vefatları üzerine ailesiyle birlikte önce Hersek'ten Bosna'ya, peşinden 1854'te Bursa'ya göç etti. Aynı yıl on beş yaşlarında annesiyle beraber İstanbul'a geçerek tahsiline orada devam etti. 1856 tarihinde Mısırkapı Kethudası Muhtar Bey'in yardımlarıyla askerlik kadrosundan rütbe-i hâcegânî'ye (devlet yazı işleri) geçti. Böylece o zamana kadar askerî olan vazifesi idarî olarak değiştirildi. Yedi sekiz yıl Mektubî-i Sadaret-i Ali Kalemi'nde (Sadrazamlık Özel Kalem Müdürlüğü) memur olarak çalıştıktan sonra bu görevinden ayrıldı. 1864'de Bosna-Hersek'i kapsayan beş altı aylık bir seyahatten sonra İstanbul'a döndü. 1868'de Cevdet Paşa'nın yönlendirmesiyle Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye, Muhakemat-ı Cezaiyye Kıtabetine (Yargıtay Ceza Mahkemeleri Kâtipliği), ertesi yıl Temyiz-i Hukuk Dairesi Zabıt Kitabeti (Yargıtay Zabıt Kâtipliğine) tayin edildi. Daha sonra Dersaadet Birinci Hukuk Dairesi Mümeyyizliği ve Mahkeme-i İstinaf Hukuk Kısmı Mümeyyiz-i Sanîliği görevlerinde bulundu. Bu son görevinden 1880 yılında istifa etti. Üç yıl sonra Erzurum Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesi Reisliğine getirildi. Aynı görevi Bursa, Manastır, Yanya, Kastamonu, Adana ve Cezayir vilayetlerinde sürdürdü. 1897'de Dersaadet İstinaf Mahkemesi üyeliğine, 1900'de Dersaadet İstinaf Mahkemesi Başkanlığına, 1901'de Mahkeme-i Temyiz üyeliğine terfi etti.¹

¹ bkz. Hasan AKSOY, "Hersekli Arif Hikmet Bey (1839-1903)", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1988, Cilt: 17, s. 233.

Metin Kayahan ÖZGÜL, *Hersekli Arif Hikmet*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları., Ankara, 1987, s. 1-4.

Međunarodni Naučni Simpozij "Bosna i Hercegovina od dolaska Osmanlija do danas"

Bütün meslek hayatı boyunca doğruluktan ve adaletten hiç ayrılmamış bir kanun adamı olarak ün yapan Hersekli Arif Hikmet Bey, 20 Mayıs 1903 tarihinde İstanbul'da vefat etti. Fatih Camii'nde kılınan cenaze namazından sonra Topkapı Kabristanı'nda annesi Çerkez Ayşe Hanımın yanına defnedildi.² Çok kısa süren iki evliliği dışında hep yalnız yaşamış olan Hikmet Bey'in çocuğu yoktur. Mezar taşında İbnülemin Mahmut Kemal İnal tarafından yazdırılan şu satırlar yer almaktadır:

*Fatiha
Fer verip cism ti can ü kalbimde
Eser-i la ilahe illallah
Şeb-çerağ-ı mezarım ola benim
Güher-i la ilahe illallah*

*Kitastıyla zemzeme-saz-ı tehliil olan şairi hakim
Hersekli Arif Hikmet Bey'in sükân-zar-ı ebedisidir.*

*Viladeti 16 Ramazan 1255 Çarşamba Gecesi
Vefatı 22 Safer 1321 Çarşamba Gecesi³*

Ölümünden sonra bütün eserlerini emanet edecek kadar kendisine güven ve sevgi beslediği yakın dostu İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Hikmet Bey'in ölümünden sonra Tercüman-ı Hakikat Gazetesinde "Kemalü'l-Hikme" başlığı altında müellifin biyografisini ve hatıralarını yayımlamış ve bu tefrikayı daha sonra aynı adla kitap şeklinde bastırmıştır.⁴ Bu kitabın satış geliri Osmanlı donanmasına bağışlanmıştır.⁵ Ayrıca İbnülemin Bey, eski harflerle neşrettiği Hersekli Arif Hikmet Divanının ön kısmına geniş bir mukaddime yazarak Hersekliyle ilgili oldukça ayrıntılı bilgileri burada da okuyucuya sunmuştur.⁶ Bu yönleriyle Kemalü'l-Hikme ve söz konusu mukaddime Hersekli Arif Hikmetle ilgili bilgi bulabildiğimiz en önemli iki kaynak durumundadır.

İslam Ansiklopedisinin "Hersekli Arif Hikmet Bey" maddesini yazan değerli bilim adamı Hasan AKSOY, konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir: "Kendisini yakından tanıyan ve hakkındaki bilgilerin çoğunun kaynağını teşkil eden İbnülemin Mahmud Kemal'e göre Hersekli Arif Hikmet, itikadı sağlam ve dinî meselelerde hassas bir insandı. Ancak heyecanlı, taşkın ve kabına sığmaz mizacı onu derbeder, disiplinsiz ve rindane bir yaşayışa sevk etmiş, bu yüzden aralarında yer aldığı encümen-i şuara şairlerinin çoğu gibi içkiye müptela olmuştu. Bununla beraber İbnülemin onun son yıllarında içkiyi bıraktığını ve hayatına çeki düzen verdiğini söyler. Bu coşkun mizacıyla dini daha çok duygu ve cezbe halinde yaşamak isteyen Hersekli belli bir tarikatın disiplini altına girmek yerine aradığı iç coşkunluğunu tatmin için zaman zaman değişik tekkelere devam etmiş, Bektaşî, Kadiri ve Mevlevî dergâhlarında icra edilen ayin ve zikirler ayını vecd ve heyecanla katılmıştır. Divanında bu üç tarikatın izleri görülmekte, Hacı Bektaş-ı Velî, Abdulkadir Geylanî ve Mevlana Celaleddin-i Rumî'yi öven mısra ve beyitler bulunmaktadır."⁷ Ayrıca Hikmet beyin yerine göre şakacı ve laubali kişiliğinin yanında çok sert ve ciddi bir mizaca sahip olduğu gözünü budaktan sakınmayacak derecede cesur bir kişiliğinin olduğu dönemine göre en tehlikeli fikirleri bile içinden geldiği gibi haykırabilecek iradeye sahip olduğu yine İbnülemin Mahmut Kemal tarafından ifade edilmektedir: "Pek muntazam ve bazen pek mühim ve ciddi söz söylerdi. En ciddi mebahisten, en

² İbnülemin Mahmut Kemal İNAL, *Son Asır Türk Şairleri*, MEB Yay, İstanbul, 1969, Cilt: 3, s. 654.

³ a.g.c., ÖZGÜL, s. 4.

⁴ İbnülemin Mahmut Kemal İNAL, *Kemalü'l-Hikme*, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, Dersaadet, 1327.

⁵ Bursalı Mehmed TAHİR, *Osmanlı Müellifleri*, (Yayıma Hazırlayanlar: Mustafa Tatçı, Cemal Kurnaz), Bizim Büro Basımevi ve Yay., Ankara, 2009, Cilt:2, s. 335-336.

⁶ bkz. Hersekli Arif Hikmet, *Divan (Mukaddime)*, (Neşir: İbnülemin Mahmud Kemal), Matbaa-i Amire, İstanbul, 1334.

⁷ a.g.c., AKSOY, s. 234.

tuhaf şeylere kadar arzu edildiği yolda fıkralar, menkıbeler tertip ve tasni edebilirdi. Laubaliliğinden, açık saçık laf savurmasından şikâyet edenler vardır. Cahiller ile ihtilattan pek ziyade sıkılır ve sakınırdı. İrfandan mahrum olanları insandan saymazdı. Laubali meşrep ve deryadil olduğu halde ehemmiyetsiz bir söze, bir hale ehemmiyet verir, muhatabını haşlardı. Rütbeye, mansıba asla kulak asmazdı. Halini beğenmediği âdemler, en âli tabakalarda bulunsalar da yüz vermez, riayet etmezdi. O kimseden ürkmeydi. Herkes ondan ürkerdi. Sevdiğini cidden severdi. Sevmediğini sever gibi görünmezdi. Tab'an hür olduğu için bir ferde baş eğemezdi. Herkesin -dilsizler gibi- birbirine işaretle anlattıkları korkunç maddeleri o, alenen söylemekten sakınmazdı. Müslümanlık, hak yolunda kahramanlıktır, derdi.⁸

ESERLERİ:

Hersekli Arif Hikmet hem düz yazıda hem şiirde kendini ispatlamış velut bir müelliftir. Onun yazmış olduğu şiirlerinin çoğu İstanbul'daki bir yangında yok olmuştur.⁹ Yangından kurtulanlar ile daha sonra yazdığı şiirlerinin mensur eserleriyle beraber ölümünden sonra İbnülemin Mahmut Kemal'e emanet edilmesini vasiyet etmiştir. Herseklinin eserleri şunlardır:

a) Mensur Eserleri

* Levayihü'l-Hikem (Hikmetli Yazılar): Levayihü'l-Hikem, yazarın Levamiü'l-Efkâr ve Sevanihü'l-Beyan adlı eserleriyle beraber yazma defterler halinde tek ciltte toplanmış olarak İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde korunmaktadır.¹⁰ Eserde felsefi, dinî, tasavvufî ve ahlakî konular anlatılmaktadır. Levayihü'l-Hikem, 1316 (1898) yılında Resimli Gazetede "layihalar" halinde neşredilmiştir. Bu layihaların ilki Bulgurluzade Rıza'nın antolojisinde de yer almaktadır.¹¹

*Levamiü'l-Efkâr (Fikir Parıltıları): Bu eser edebiyat, sanat, nazım, nesir, toplum, hüriyet, düşünce özgürlüğü, adalet, meşrutiyet, rejim meseleleri gibi dönemine göre ileri ve tehlikeli sayılacak konuları işleyen yazılardan oluşmaktadır. Eser basılmamıştır. Levamiü'l-Efkâr'dan alınmış üç yazı Bulgurluzade'nin antolojisinde yayımlanmıştır.¹² Eserin orijinal tam metni Levamiü'l-Efkâr ve Sevanihü'l-Beyan ile beraber tek cilt halinde İstanbul Üniversitesi Kütüphanesindedir.¹³

*Sevanihü'l-Beyan (Düşünce İlhamları): Sevanihü'l-Beyan, Tanzimat'ın ilanı, Tanzimat'ın mahiyeti, Tanzimat'ın getirdiği yenilik ve değişiklikler, Tanzimat'ın olumlu ve olumsuz yönleri gibi konuların ele alındığı çeşitli düşüncelerden (Sanihalardan) oluşan derleme bir eserdir. Sevanihü'l-Beyan yayımlanmamıştır. Orijinali Levayihü'l-Hikem ve Levamiü'l-Efkâr ile beraber İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde muhafaza edilmektedir.¹⁴ Sevanihü'l-Beyan'ın aynı kütüphanede bir yazma nüshası daha vardır.¹⁵

*Misbahü'l-İzah (İzah Kandili): Bu eserde Avrupa'nın neden ve nasıl geliştiği, onlara yetişebilmek ve medeni dünyada yerimizi alabilmek için nelerin yapılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Eserde Batı'yı takip ederken Avrupa'nın kültürü değil sadece ilim ve fenninin örnek alınması gerektiği hususu özellikle vurgulanmıştır. Misbahü'l-İzah basılmamıştır, yazma defter halinde İstanbul Üniversitesi Kütüphanesindedir.¹⁶

⁸ age., İNAL, *Son Asır Türk Şairleri*, s. 655.

⁹ age., TAHİR, s. 336.

¹⁰ bkz. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İbnülemin, TY. nr. 2570.

¹¹ bkz. Fatma Betül KIRIŞ, *Bulgurluzade Rıza'nın Müntehabat-ı Bêdayi-i Edebiye İsimli Antolojisinin Çevriyazı ve İncelemesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyonkarahisar, 2009, s. 127-132.

¹² age., KIRIŞ, s. 28-34; 68-74; 86-91.

¹³ İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İbnülemin, TY. nr. 2570.

¹⁴ İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İbnülemin, TY. nr. 2570.

¹⁵ İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İbnülemin, Ty. nr. 3010.

¹⁶ İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İbnülemin, nr. 3018.

*Mecelle'nin bazı mevadını tenkide dair risale: Bu eserde Hersekli Arif Hikmet, "Mecelle"nin bazı maddelerini açıklamış ve eleştirmiştir. Bu eserin varlığından İbnülemin Mahmud Kemal, Hersekli Divanının önsözünde bahsetmektedir.¹⁷ Fakat ne yazık ki eser henüz ele geçmemiştir.

b) Manzum Eserleri

*Divan (Asar-ı Hikmet): Hersekli Arif Hikmet Bey, yazmış olduğu şiirlerinin bazılarını devrinin dergi ve gazetelerinde (Hazine-i Fünun, Resimli Gazete gibi) neşretmişti. Daha sonra bütün şiirlerini "Asar-ı Hikmet" adı altında toplayan şair ne yazık ki bu eserini yayımlamaya fırsat bulamamıştır. Eser bugün yazma defter şeklinde İstanbul Üniversitesi Kütüphanesindedir.¹⁸ "Asar-ı Hikmet" şairin ölümünden sonra İbnülemin Mahmud Kemal İnal tarafından uzunca bir mukaddimeyle birlikte "Divan" ismiyle eski harflerle bastırılmıştır.¹⁹

Hersekli Arif Hikmet Bey'in Divanının başında bir Münacat, iki Tehlil, bir Tazarru, Tevhid-i Bâri başlıklı 52 beyitlik bir mesnevi ve bir Nat-ı Şerif yer almaktadır. Bunların akabinde birtakım devlet, din ve tarikat büyüklerinin övüldüğü çeşitli kasideler sıralanmaktadır. Daha sonraki kısımda şairin gazelleri bulunmaktadır. Divanda 165 tamamlanmış gazel, 37 tamamlanmamış gazel verilmiştir. Gazellerin peşinden 6 kıta, 18 dü-beyit, 79 müfret gelmektedir. Divandaki gazellerden üç tanesi müşterek olarak yazılmıştır. Bunlardan biri Namık Kemal ile biri Namık Kemal ve Halet Bey ile diğeri Namık Kemal, Halet Bey ve Kâzım Paşa ile ortak yazılmıştır. Divandaki toplam beyit sayısı 1757'dir.

Hersekli Arif Hikmet'in Divanı üzerinde Türkiye'deki çeşitli üniversitelerde gerek lisans gerek yüksek lisans düzeyinde çalışmalar yapılmıştır:

Lisans (Mezuniyet) Tezleri:

* Mehmet AKAY, *Hersekli Arif Hikmet Bey Divanı, -İndeks- (s. 80-188)*, (Danışman: Dr. Faruk Kadri Timurtaş), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, İstanbul-1974, 528 s.

* Hasan ULUSOĞLU, *Hersekli Arif Hikmet Bey Divanı, -İndeks- (s. 188-296)*, (Danışman: Dr. Faruk Kadri Timurtaş), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, İstanbul-1975, 455 s.

Yukarıdaki iki lisans tezinde Hersekli Divanının 1334 tarihli matbu nüshasının gramatikal dizini hazırlanmıştır.

* Talat ANIL, *Divan Edebiyatında Bosna ve Hersekli Şairler*, (Danışman: Dr. Ahmet Caferoğlu), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, İstanbul-1941, 72 s.

Yukarıdaki tezde 1474-1903 arası Bosna-Hersekli şairler tanıtılıp şiirlerinden örnekler sunulmakta ve bibliyografya verilmektedir.

* Cemile CEYLAN, *Hersekli Arif Hikmet Divanı (1-150 sy. Çevriyazısı)*, (Danışman: Dr. Turgut Karabey), Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Erzurum-1999, 120 s.

* Erkan ACIR, *Hersekli Arif Hikmet Divanı (160-295 sy. Çevriyazısı)*, (Danışman: Dr. Turgut Karabey), Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Erzurum-1999, 103 s.

¹⁷age., İbnülemin, *Hersekli Hikmet Bey, Divanı*, s. 72.

¹⁸bkz. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İbnülemin Bölümü, TY. 2658. Eserin bir diğeri yazma nüshası TY. 3214.

¹⁹bkz. Hersekli Arif Hikmet, *Divanı (Mukaddime)*, (Neşir: İbnülemin Mahmud Kemal), Matbaa-i Amire, İstanbul, 1334.

Yukarıdaki tezlerle Hersekli Divanının matbu baskısının İbnülemin'in mukaddimesiyle beraber- tümünün Latin alfabesine aktarımı yapılmıştır. Ayrıca tezlerin sonuna divandaki Osmanlıca kelimeler için küçük bir sözlükçe eklenmiştir.

Yüksek Lisans Tezleri:

* Tevfik SÜTÇÜ, *Hersekli Arif Hikmet Divanı'nın Tema Bakımından İncelenmesi*, (Danışman: Dr. Şerif AKTAŞ), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum-1994, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 367 s.

Yukarıdaki çalışmada matbu Divan'daki şiirlerin yeni yazılı metinleri verilmiş ve şiirler içerik yönünden teferruatlı bir şekilde incelenmiştir.

* Hacı Ali ŞAHİN, *Hersekli Arif Hikmet Bey Divanı (İnceleme-Metin)*, (Danışman: Dr. Mustafa Argunşah), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri-1994, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 356 s.

Şahin, bu çalışmada matbu divanın Latin alfabeli metnini vererek divandaki şiirleri dil ve üslup açısından incelemiştir.

Sıralanan bu lisans ve yüksek lisans çalışmalarının haricinde Metin Kayahan ÖZGÜL tarafından "Hersekli Arif Hikmet" başlıklı monografik bir inceleme kitabı hazırlanmıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınlarından çıkan bu kitapta Hersekli Arif Hikmet'in hayatı, eserleri, ilmî, fikrî ve edebî şahsiyeti anlatılmış; divanındaki şiirlerinin bir kısmı yeni yazılı şekilleriyle verildikten sonra yanına günümüz Türkçesiyle aktarımı da yapılmıştır. Ayrıca kitabın sonunda Hikmet Bey'in mensur eserlerinden birer örnekle Muallim Naci'nin Hersekli Hikmet hakkında kaleme aldığı bir yazısı, Mehmet Akif Ersoy'la İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın şairin ölümü üzerine yazdıkları mersiyeleri yer almaktadır. Bütün bu yönleriyle Metin Kayahan ÖZGÜL'ün eseri, Hersekli Arif Hikmet hakkında derli toplu bilgi bulunabilecek önemli bir kaynak özelliği de taşımaktadır.

Son olarak, Büyük Türk Klasikleri Ansiklopedisinin 8. cildinde Dr. İsmail ÜNVER tarafından Herseklinin bazı şiirlerinin günümüz Türkçesiyle beraber yayımlandığını belirtelim.²⁰

EDEBİ KİŞİLİĞİ:

Hersekli Arif Hikmet, Osmanlı'nın son dönemlerinde yetiştirdiği onlarca önemli aydın, yazar ve şairlerden birisidir.²¹ O, Hersek'in zengin kültürel ortamı içerisinde doğmuş, çocukluk ve ilk gençlik yıllarını aile konumu itibarıyla Bosna-Hersek'in âlim zümresi arasında geçirmiştir. İstanbul'a göç ettikten sonra da devrinin en iyi medreselerinde eğitimine devam eden Arif Hikmet, bu yönüyle temelden sağlam yetişmiş önemli fikir ve sanat adamlarımızdan birisidir.

Hersekli Arif Hikmet, kaynaklarda ve ders kitaplarında bugüne kadar hak ettiği ölçüde yer bulamamıştır. Hatta gerek orta öğretim gerek yüksek öğretim müfredatlarında neredeyse adına bile rastlanmaz. Aslında Hersekliyle beraber Türkiye'de aynı bahtsızlığı yaşayan daha nice mütefekkir ve sanat adamı bulunmaktadır. Bunun bize göre iki önemli sebebi var: Birincisi Türk edebiyatının belli

²⁰bkz. İsmail ÜNVER, "Hersekli Arif Hikmet (1839-1903)", *Büyük Türk Klasikleri Ansiklopedisi*, Ötüken-Söğüt Yay., İstanbul, 1988, Cilt: 8, s. 169-172.

²¹Dr. İsmail ÜNVER, "XIX. Yüzyıl Divan Şiiri" başlıklı makalesinde on dokuzuncu yüzyılda sadece divanı bulunan yüz on dört şairin bulunduğunu divanı olmayan şairlerin adlarının ise sayılamayacak kadar çok olduğunu belirtmektedir. ÜNVER bu yazısında söz konusu şairler arasında en önemli olduklarına kanaat getirdiği on üç şair arasına Hersekli Arif Hikmet'i de almıştır. Bu on üç şair şunlardır: Enderunlu Vasıf (öl. 1824), Keçeci-zâde İzzet Molla (öl. 1829), Dâniş (öl. 1830), Pertev Paşa (öl. 837), Aynû (öl. 1837), Leylâ Hanım (öl. 1848), Şeyhülislâm Arif Hikmet (öl. 1859), Şeref Hanım (öl. 1861), Leskofçalı Gâlib (öl. 1867), Osman Nevres (öl. 1876), Yenişehirli Avnî (öl. 1883), Kâzım Paşa (öl. 1889), Hersekli Arif Hikmet (öl. 1903). (bkz. İsmail ÜNVER, "XIX. Yüzyıl Divan Şiiri", *DTCF Dergisi*, Sayı: 32/1, Ankara, 1988, s. 132.

kalıplara sokularak çok kesin çizgilerle birbirinden farklı gruplara (yeni edebiyat, eski edebiyat, halk edebiyatı, tekke edebiyatı vs.) ayrılması ve bu kalıplara tam uyamayan şahsiyetlerin elenmesi ya da yok sayılması. İkincisi Türk edebiyatının bu birbirinden ayrılan dönemlerinde sürekli, ön plana çıkarılmış birkaç sima üzerinde durulması. Hersekli Arif Hikmet hayatı boyunca Osmanlı'nın on dokuzuncu yüzyılının buhranlı atmosferini teneffüs etmiş bu yüzden çağdaşı olan birçok aydın gibi gerek edebî gerek fikrî gerekse ruhî yönden çeşitli gelgitler yaşamıştır. Onun eski şiiri ve geleneği devam ettiren Encümen-i Şuara topluluğuna katılması hatta bu topluluğa çoğu zaman ev sahipliği yapması²² ancak bir taraftan da Tanzimat'la gelen birçok yeni sosyal ve siyasal fikirleri eserlerinde işlemesi; özellikle şiirlerinde eski kalıpları ve biçimleri devam ettirirken içerik yönünden toplumsal mevzulara ağırlık vermesi; inancı zayıf veya inançsız insanlarla sürekli bir mücadele içinde olmasına ve gerçekte dindar, itikathî bir kişiliğe sahip olmasına rağmen hayatının bir döneminde içkiye müptela olması hatta evinde içki meclisleri kurması; Sünnî bir aileden gelmesine rağmen hayatının son demlerinde Bektaşî, Kadirî ve Mevlevî dergâhlarında icra edilen ayinlere katılarak ibadet ve taat çizgisi yerine dinî, daha çok duygu ve cezbe halinde yaşamak istemesi bu gelgitlere örnek gösterilebilir.

Hersekli Arif Hikmet, devrindeki şiddetli eski yeni edebî tartışmaları arasında eskiler arasında yer almış, klasik edebiyat tarzını devam ettirip divan şiirini yeniden canlandırmak isteyenler arasında bulunmuştur.²³ Ancak buna rağmen o, fikren ve ilmen aslında tamamen yenilikçi ve reformcu bir kişiliğe sahiptir. Örneğin Encümen-i Şuara ediplerini biraya getiren önemli bir sebep hepsinin Tanzimat'a ve Tanzimat'ın getirdiklerine karşı oluşlarıdır. Onlar, Tanzimat'ın İslami değerleri zayıflattığını ve hatta karşısına aldığı düşünürler. Ayrıca Encümen Şairleri, Tanzimat'ın Osmanlı'yı batıya esir ettiği ve devleti, milleti temsil eden sultanın haklarına sınırlama koyduğu böylece vatanın haklarına set çekildiği görüşündedirler. Oysa Arif Hikmet saltanata düşmandır ve demokratik bir devlet düzeni taraftarıdır.²⁴ Bu görüşlerini de özellikle nesir yazılarında açıkça dile getirmekten kaçınmamaktadır. Böyle olunca Hersekli Arif Hikmet eski ile yeni arasında bir yerde kalmış tabiri caizse ne İsa'ya ne Musa'ya yaranamamıştır. Herseklinin bu ikircikli hali onun edebiyat sayfalarında da silik bir karakter olarak yer almasına sebep olmuştur. Oysa Arif Hikmet, eski edebî tarzdan tamamen vazgeçip Namık Kemal gibi kararlı ve gur bir sesle yönünü yeniye çevirebilseydi belki bugün onun kadar parlak bir şahsiyet olarak karşımıza çıkabilecekti. Çünkü o, hem çok iyi tahsil görmüş entelektüel bir aydın hem de her halükârda dili ustaca kullanabilen, bir divan teşkil edebilecek kadar harikulade şiirler yazabilen sağlam ve akıcı bir nesir dili kurabilen güçlü bir Osmanlı müellifidir. Bizim bu bildiride Mostar/Hersek doğumlu Arif Hikmet'i seçmemizin nedeni de dünya görüşü veya yaşam tarzı ne olursa olsun yaşadığı dönemde ve günümüzde hak ettiği kıymeti görememiş olduğuna inandığımız yüzlerce ilim ve sanat adamlarımızdan birisini Bosna-Hersek'teki bu bilgi şöleni vesilesiyle anmaktır. Konuyla ilgili olarak Hersekli Arif Hikmet Divanı üzerine lisans tezi hazırlayan bir öğrencinin tezinin önsözünde ifade ettiği şu cümleleri buraya almak isterim: "Bazıları, Hersekli Arif ve arkadaşlarını yeni kabul ederken bazıları da eski kabul etmişlerdir. İster yeni ister eski olsunlar biz bu kıymetli şairlerimiz ve eserlerinden bi-haberiz. İşte bu çalışmamızın amacı da Osmanlıca olan bu kıymetli eseri okurumuza kazandırmaktır. Çalışmamız Hersekli Arif Hikmet'in divanıdır."²⁵

Herseklinin edebî kişiliğiyle ilgili olarak İbnülemin'in "Son Asır Türk Şairleri" adlı eserinde dile getirdiği şu cümlelere de dikkat çekmek isteriz: "Hikmet, ben kimseye benzemem. Hatta yazım da başkasının yazısına benzemez, derdi. Hakikaten öyle idi. Nevî şahsına münhasır denilen

²²Ahmet Hamdi TANPINAR, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1997, s. 261-262.

²³Erdoğan ERBAY, *Eskiler ve Yeniler*, Akademik Araştırmalar Yay., Erzurum, 1997, s. 5.

²⁴age., ÖZGÜL, s. 17-19.

²⁵Cemile CEYLAN, *Hersekli Arif Hikmet Divanı (1-150 sy. Çevriyazısı)*, (Danışman: Dr. Turgut KARABEY), Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Erzurum-1999, s. 2. (Basılmamış Lisans Tezi).

âdemlerden idi. Hafızası pek metin idi. Kırk sene evvel ezberlediği bir manzumeyi -bir kelimesinde hata etmeksizin- okurdu. Türk'ün Arap'ın ve en güzel şiirleri, efadıl-ı ümmetin en mühim sözleri mahfuzu idi. Acem'in zemin ü zaman icab ettikçe kemal-i talâkatla okurdu. Şiirde Nail-i Kadim vadisini ihtiyar etmişti. O vadide pek güzel şiirler söylemiştir. Nesri selis ve metin idi. Nazmen ve nesren istediği ve istenildiği gibi yazmağa muktedir idi. Edebiyatımızı en iyi bilenlerin ileri gelenlerinden idi. Edebiyata dair mülâhazatı, dersi edep addolunurdu.²⁶

İbnülemin'in de belirttiği gibi Arif Hikmet şiirlerini divan şiiri tarzında kaleme almış, klasik şiirin kalıpları dışına çıkmamıştır. Divanındaki şiirlerinin eksenini de gazellerle kasideler oluşturmuştur. O, tarz olarak ünlü divan şairi Naili'yi örnek alıp din, tasavvuf, aşk ve rind içerikli şiirlerinde sebki-hindi usulünü benimsemiştir. Ancak pek çok şiirinde de toplumsal meseleleri ele aldığından şiirlerinin bir kısmı hikemi ve didaktik bir nitelik arz eder. Hatta Hersekli, bazen bireysel bir temayı işlediği şiirinin içinde sosyal bir konuyu da dile getirebilmektedir. Böylece aynı şiirde hem sebki-hindi üslubu hem de hikemi tarz iç içe bulunabilmektedir.

Örnek:

Zannetme kim hevâdan olur nâlekâr mevc
Râz-ı hurûş-ı aşkı eder âşikâr mevc
"Zannetme ki dalga hevesle inleyici olur,
Dalga (aslında) aşk coşkusunun sırrını âşikâr eder."

Deryâ-dilân-ı himmete kâr eylemez gumûm
Vermez mizâc-ı bahre tagayyür hezâr mevc
"Keder ermiş gönüller denizine tesir etmez,
(Çünkü) bin dalga bile denizin yapısını değiştirmez."

Fehm et ulüvv-i kadrini ehl-i mekânetin
Yüzler sürer sevâhile bî-ihyâr mevc
"Dalga (bile) elinde olmadan sahile yüzler sürerken,
İktidar ehlinin itibarının yüceliğini sen anla."

Dilden gider mi sûriş-i sevdâ ki rûzgâr
Tâ ermeyince gayete bulmaz karar mevc
"Rûzgâr kıyıya ulaşıp dalgalar durulmadan,
Sevda kargaşası gönülden gitmez."

Kesret kemâl-i vahdete nisbetle böyledir
Görmez misin ki, yemde olur bî-şumar mevc
"Kesret vahdetin olgunluğuna nispetle böyledir,
Görmez misin denizde sayısız dalga olur."

Ahkâm-ı irtibâtını gör nûr u zulmetin
Vermiş şuûn-ı kudrete leyl ü nehâr mevc
"Işıkla karanlığın ilişki düzenini gör,
Gece ile gündüz kudretin işlerini dalgalandırmıştır."

Âsâr-ı tab'-ı Hikmet'i seyr eyleyen sanır
Bahr-ı hünerden oldu leâlî-nisâr mevc
"Hikmet'in tab ettiği eserleri seyredenler sanır ki,
Dalga, hüner denizinden inciler saçar."

²⁶age., İNAL, *Son Asır Türk Şairleri*, s. 655.

Yukarıdaki gazel aslında ilahî aşkı işleyen tasavvufî bir şüirdir. Mecazî ve girift anlamların gizlendiği beyitlerde sebk-i hindî üslubu kendini göstermektedir. Ancak üçüncü beyite baktığımızda bu beyitte aniden sosyal bir konuya geçildiği ve devrin makam sahiplerinin ciddi bir dille eleştirildiği görülmektedir. Dolayısıyla üçüncü beyit diğer beyitlerin aksine hikemi tarzda dile getirilmiştir.

Tevfik Sütçü, "Hersekli Arif Hikmet Divanının Tema Bakımından İncelenmesi" başlıklı yüksek lisans tezinde Herseklinin divanındaki temaları şu şekilde sınıflandırmıştır:

- I. Dini Temalar
 - a) Allah
 - b) Hazret-i Muhammed
 - c) Hazret-i Ali, Hazret-i Hüseyin
 - d) Mevlana ve Mesnevi
 - e) Kadirilik ve Abdülkadir Geylani
 - f) Tasavvuf
- II. Din Dışı Temalar
 - a) Aşk
 - b) Rind-Rindlik
 - c) İçki, Eğlence, Meyhane
 - d) Cehalet
 - e) Zamandan Şikâyet
 - f) Kaderden Şikâyet²⁷

Yukarıdaki temalardan "dini konular" ile "aşk, rindlik ve içki-eğlence-meyhane" konularında Hersekli, eski şiir geleneğini sürdürürken; "cehalet, zamandan şikâyet, kaderden şikâyet" gibi başlıklarda toplumsal mevzuları işlemiş ve Namık Kemal, Ziya Paşa, Şinasi çizgisine yaklaşmıştır. O sosyal içerikli şiirlerinde ve nesir yazılarında özellikle Ziya Paşa ile Namık Kemal'i andırmaktadır. Zaten Leskofçalı'dan sonra Namık Kemal üzerindeki etkili olan en mühim şahsiyet, Hersekli Arif Hikmet'tir. Kemal'in divanındaki gazellerden birçoğu, bu müktedir şaire nazire olarak vücuda getirilmiştir.²⁸ Ayrıca Namık Kemal Tahrib-i Harabat'ta, Sultan Veled'den Tanzimat'a kadar divan şiirinin serüvenini hülâsa ettikten sonra kendi döneminde Numune-i Edebiyat'a girebilecek isimleri de tavsiye eder. Ona göre Şinasi, Galip Bey, Hakkı Bey, Kâzım Paşa, Hersekli Arif Hikmet Bey, Ekrem Bey ve Hamit Bey zikredilen esere girebilecek şiirlere sahip olan isimlerdir.²⁹ Böylece Hersekli Arif Hikmet Bey'in edebi yönünün iki boyutu vardır: Birincisi şekil, yapı ve üslup itibarıyla klasik edebiyatın izlerini derinlemesine taşıması; ikincisi Fransız ihtilali ve Tanzimat etkisiyle meşrutiyet fikri etrafında yoğunlaşan hak, adalet, kanun, eşitlik ve hürriyet gibi yeni kavramların işlenmesiyle batı tarzı yeni bir edebiyat çizgisine ulaşması.³⁰ Zaten bazılarının zannettiği gibi Arif hikmet yeniliğe karşı bir şair değildir. Onun muhalefeti Frenk taklitçiliğine, milli neşenin yok edilmesine ve öksüz bir edebiyat fidanının tutturulması gayretlerinedir. Arif hikmet batının kalıplan içinde klasik zihniyetin şiirini yazmak yerine, klasik yollardan yepyeni bir muhtevayı işlemeyi tercih eder.³¹ Kaldı ki onun pek azı dışında neşretmekten çekindiği layiha ve makalelerinin her biri bir düşünce hatta inceleme mahsulüdür. Namık Kemal ve Ziya Paşa'dan önce meşrutiyetçi ve yer yer cumhuriyetçi fikirlerini ortaya koyduğu bu yazılar, Osmanlı aydınları arasında gizliden gizliye tartışmalara konu olmuştur. Bu yazıların ele aldığı konular dinden felsefeye, siyasetten hükümete,

²⁷Tevfik SÜTÇÜ, *Hersekli Arif Hikmet Divanının Tema Bakımından İncelenmesi*, (Danışman: Dr. Şerif AKTAŞ), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum-1994, s. 2. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

²⁸Sadettin NÜZHET, *Namık Kemal, Hayatı ve Şiirleri*, Yeni Şark Kitaphanesi, İstanbul, 1933, s. 43.

²⁹age. ERBAY, s. 415

³⁰age., SÜTÇÜ, s.81.

³¹age. ÖZGÜL, s. 42.

hikemiyattan edebiyata kadar geniş bir yelpaze oluşturur.³² Tanzimat'ın büyük şairlerinden Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın ilk olarak edebiyatla alakaları Leskofçalı Galip ve Hersekli Arif Hikmet gibi Encümen-i Şuara şairlerinin toplantı ve sohbetlerine katılmakla olmuştur. Nitekim Hersekli Arif Hikmet Bey'in eserlerindeki hüriyet, terakki, devlet düzeni gibi kavramlar Tanzimat edebiyatının birinci nesline örnek olmuştur. Bütün bu yönleriyle Arif hikmet ve Encümen-i Şuara esasında yeni Türk Edebiyatının hazırlayıcısı kabul edilmelidir.³³

DİLİ VE ÜSLUBU:

Hersekli Arif Hikmet, güçlü bir şair olmasının yanında düz yazıda da önemli eserler ortaya koyabilmiştir. Böylece onun bir de yazarlık yönü vardır. Nazım dili ile nesir dili çoğu sanatkârda olduğu gibi Hersekli Arif Hikmet'te de tam olarak örtüşmez. Dolayısıyla onun dilini incelerken şiir dilini ayrı nesir dilini ayrı ele almayı doğru bulduk:

Hersekli Arif Hikmetin Şiir Dili:

Hersekli Arif Hikmet, şekil ve üslup itibariyle klasik edebiyata bağlılığından dolayı onun şiirleri devrine göre nispeten sade olsa da esasında Herseklinin dili Arapça, Farsça kelime ve terkiplerle yüklü bir Osmanlıcadır. Hersekli Arif Hikmet sonuçta diğer çağdaş şairler gibi eski kültürle yetişmiş, Arapçayı Farsçayı ana dili seviyesinde bilen Osmanlı Türkçesiyle eğitim almış bir kişidir. Dolayısıyla döneminde aydın zümre etrafında Herseklinin bütün eserleri rahatça anlaşılabilir seviyede idi. Ancak bugün Herseklinin şiirlerini anlayabilmek için hem belli bir seviyede Osmanlıca kelimeye vakıf olmak hem de eski edebiyatta kullanılan mazmunları ve mecazlı söyleyişleri idrak etmek gerekmektedir. Onun özellikle aşk, rindlik ve tasavvuf gibi konuları işlediği şiirlerde kullandığı dil, sebk-i hindi üslubunun da etkisiyle oldukça süslü ve sanatlıdır. Öyle ki Herseklinin bazı şiirlerinde sadece yüklemi veya yardımcı eylemi hatta sadece ek eylemi Türkçe olan cümleler vardır.

Şiirlerinden örnekler:

Geçti hazân-ı gamla dem-i nev-bahâr hayf
Geldi zamân-ı nâle-i şûriş-medâr hayf

Hat sanma aks-i baht-ı siyâhımdan âkıbet
Jeng-âver oldu âyine-i hüsn-i yâr hayf

Döndü sevâd-ı şâm-ı garîbâna subh-ı dil
Göstermez oldu rûyun o âteş-izâr hayf

Keştî-şikestegân-ı yem-i ye's ü mihnetiz
Yoktur bize müsâade-i rûzigâr hayf

Hikmet hevâ-yı hayret ile rû-be-râh olup
Dest-i cünûna düştü dil-i bî-karâr hayf
Mef û lü / fâ i lâ tû / me fâ i lü / fâ i lün

o

Nûsha-i aşkın gönül şerh-i mezâyâsın bilir
Harf harf esrâr-ı te'sîr ü tevellâsın bilir

³²age., AKSOY, s. 234.

³³age., SÜTÇÜ, 81.

Ayrıca Encümen-i Şuara'nın Tanzimat sanatçıları üzerindeki etkisi üzerine geniş bilgi için bkz. Mehmet Korkut ÇEÇEN, "Encümen-i Şuara'nın Birinci Dönem Tanzimat Sanatçılarına Etkisi", Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 15, Sayı: 2, 2006, s. 133-152.

Međunarodni Naučni Simpozij "Bosna i Hercegovina od dolaska Osmanlija do danas"

Aldanır mı reng-i nîreng-i hudûs-ı âleme
Dil bu sûret-hânenin nakş-ı heyûlâsın bilir

Nükte-i ser-beste-i sırt-ı ulûhiyyet midir
Var mı lâfz-ı vahdetin bilmem ki mânâsın bilir

Bî-haberdir sanma râz-ı mekr-i hüsn ü aşktan
Öyle Mecnun'dur ki dil, Leylâ vü Mevlâsın bilir

Bahs-i edyan eyleme ey hâce kim ehl-i nazar
Kudretin âsâr-ı takdîr ü tecellâsın bilir

Eylemiştir âlemin bûd u ne-bûdundan ferâğ
Dil ne ukbâsın hayâl eyler, ne dünyâsın bilir

Neşe-i idrâk-i var olsun nigâh-ı şûhunun
Mest-i hâb-ınâz iken uşşâk-ı şeydâsın bilir

Eylemez Hikmet tenezzül yohsa kim erbâb-ı aşk
Celb ü teshîr-i visâlin vâf-ı alâsın bilir
Fâ i lâ tûn / Fâ i lâ tûn / Fâ i lâ tûn / Fâ i lûn

o

Tâbiş-i hüsnünle dâğ-ı sîne rûşendir bu şeb
Düdmân-ı şule-i cân sûziş-efkendir bu şeb

Tende her bir zahm-ı hûn-âlûde-i şemşîr-i nâz
Seyr-i gülzâr-ı cemâl-i yâre revzendir bu şeb

Hasret-i rûyunla sûz-ı tef ü tâb-ı âhtan
Şem'-i bezm-ârâ-yı gerdûn ser-be-dâmendir bu şeb

N'ola cûşân olsa dilde mâhtâb-ı arzû
Şevk-ı ruhsârın tecelli-sâz-ı gülşendir bu şeb

Bî-dimâğ-ı ye's ü hırnânım ki ey Hikmet bana
Nağme-i nâhîd-i şâdî savt-ı şîvendir bu şeb
Fâ i lâ tûn / Fâ i lâ tûn / Fâ i lâ tûn / Fâ i lûn

o

Pâyimâl-i nâz olur hep âlem-i bâlâ sana
Başka bir feyz-i ilâhî vermiş istiğnâ sana

Cibril olsa n'ola âyînedâr-ı tal'atin
Cevher-i nûr-ı hayâdır hüsn-i bî-hemtâ sana

Pâk-dâmen bir gül-i Gülşen-serây-ı işvesin
Vermesin reng-i tagayyür haşre dek Mevlâ sana

Dehr ettin serteser müstağrik-i envâr-ı feyz
Reşk eder bu hüsn ile mihr-i cihân-ârâ sana

Hikmet'in feryâdı bizâr cylemişken âlemi
Hey ne hûnîsin ki tesir etmedi hâlâ sana
Fâ i lâ tîm · Fâ i lâ tîm · Fâ i lâ tîm / Fâ i lûn

o

Hersekli Arif Hikmet Bey'in yukarıdaki şiirlerinin dışında daha sade dille yazdığı şiirleri de yok değildir:

Her dem süzerim bâdeyi meyhâne miyim ben
Serhoş mu ya sâkî ya peymâne miyim ben

Bir hayrete düştüm ki özümnden haberim yok!
Akil mi ya divâne ya mestâne miyim ben

Yâ Rab şu tabiat denilen kuvvete karşı
Tâb-âver olur fâni-i ferzâne miyim ben

Pâ-mâl-i felâket olacak değeri yok mu
Bu hirmen-i icâdda bir dâne miyim ben

Hikmet bu harâbât-ı cihânda bilmem ki hiç
Ma'mûre-i hikmet mi ya vîrâne miyim ben
Mef û lû / Me fâ i lû / Me fâ i lû / fe û lûn

o

Na't-ı Şerif

Hudâ'nın en büyük ihsân-ı sensin yâ Resûlullah
Benim her derdimin dermânı sensin yâ Resûlullah

Cihan medhûş-ı hayrettir zuhûr-ı mucizâtından
Târikat ehlinin bühâmı sensin yâ Resûlullah

N'ola arş olsa ferş-i sütte-i bâb-ı inâyâtın
Saâdet mülkûnün sultanı sensin yâ Resûlullah

Seninle anlaşıldı şive-i ahkâm-ı ayniyet
Berât-ı vahdeti ünvanı sensin yâ Resûlullah

Cebîn-i âdemiyyet nakş olundu nûr-ı hüsniyle
O vecchin sûret-i Rahman'ı sensin yâ Resûlullah

Alil-i derd-i aşk u şevkin olsun dâima Hikmet
Bize gösterdi men re'ânî sensin yâ Resûlullah
Me fâ i lûn / Me fâ i lûn / Me fâ i lûn / Me fâ i lûn

o

Hersekli, sosyal ve siyasal içerikli şiirlerinde hikemi ya da didaktik bir üslup benimsediğinden bu tarz şiirlerinde girift anlamlar ve mecazlı söyleyişler pek görülmez. Ancak buna rağmen sosyal içerikli şiirleri de genelde ağır bir Osmanlı Türkçesiyle yazılmıştır:

Sernâme-zîb-i şevk u safâ irtikâb imiş
Unvan-ı tîrâz-ı izz ü alâ irtikâb imiş

Bihûde olma nâhun-ı gafletle dil-hıraş
Gâvişger-i zemîn-i gnâ irtikâb imiş

Merdûd-ı bezm-i devlet olur müstakûm olan
Şimdi medâr-ı celb rızâ irtikâb imiş

Kâr etmiyor sadâkat ü iffet zamânede
Sermâye-i husûl-i ricâ irtikâb imiş

Isrâr-ı istikamet ile olma mütehlhim
İlâhiş-gerân-ı câha sezâ irtikâb imiş

Hikmet, mizac-ı hey`et-i devletten anladım
Dil-hastegân-ı ye`se şifâ irtikâb imiş
Me fâ i lû / fâ i lâ tû / me fâ i lû / fa i lûn

0

Ne mümkün sedd ü bend-i gerdiş-i hamyaze-i devlet
Harâb-ı fitne-i iflâs iken dervâze-i devlet

Kalemdir safha-pîrâ-yı kitâb- intizam annmâ
Reh-i şemsîrdir ziynet-dihi şîrâze-i devlet

Adâlettir arûs-ı mülke revnak bahş-ı ârâyış
Bu zûretle bulur nûr-ı cemâli gaze-i devlet

Usûl-i devri gör, dembeste-i âlâm-ı şekvâdir
Nagam-perdâz-ı şehnaz-ı bülend-âvâze-i devlet

Nevâ-yı inbisât-ı kâm vermez hayli demlerdür
Makamât-âşinâ-yı âlime âgaze-i devlet

Nevâl-i hûn-i mazlûmân, simât-ârâ-yı rif`attir
Buyursun gürisne-çeşmân câh-ı tâze-i devlet

Bahâ-yı kale-i nev-nakş-ı isti`dâdı görsünler
Geçerse dest-i fikr-i Hikmet`e endâze-i devlet
Me fâ i lûn / Me fâ i lûn / Me fâ i lûn / fe ü lûn

34

0

Görüldüğü üzere Hikmet Bey`in şiir dili devrinin aydın dili olan Osmanlı Türkçesidir. Bu dil, bünyesinde her ne kadar fazlaca Arapça, Farsça kelime ve terkip barındırıyorsa da cümle kuruluşu Türkçedir. Cümlelerin temel direği olan yüklem ve cümle kuruluşunda aktif görev üstlenen çekim ekleri ile çekim edatlarının Türkçe olması sebebiyle bu dil, Türk dili cümle yapısına herhangi bir zarar vermemiştir. Belki Türkçenin daha zengin daha işlenmiş bir dil olmasını sağlamıştır.

Yukarıdaki özelliklerinin yanı sıra Hersekli Arif Hikmet, şiir dilini ustalıklı kullanan, kolay yazan ve tekrara düşmeyen bir şair olarak tanınmıştır.³⁵ Bütün bu yönleriyle Arif Hikmet`in şiir dilinin, monotonluktan uzak, oldukça akıcı ve ses ahenkli bir karakter arz ettiğini belirtmiş olalım.

³⁴Şiir örnekleri, Metin Kayahan Özgül`ün kitabından alınmıştır. (bkz. age., ÖZGÜL, s. 60-145.)

Hersekli Arif Hikmetin Nesir Dili:

Hikmet Bey, nesirde genel olarak sosyal, siyasal, tasavvufi, ahlakî ve felsefî konuları ele almış bazen de edebiyat, şiir ve nesirle ilgili görüşlerini dile getirmiştir. Yani nesir yazılarında Hersekli, fikirlerini okuyucularıyla paylaşmak arzusundadır. Bu yüzden onun nesri aslında çeşitli düşünce yazılarından ibarettir. Hatta ahlakî ve felsefî yazılarının bir kısmı "deneme" türünden kabul edilebilir. Böyle olunca Arif Hikmet'in mensur eserlerinde ortaya koyduğu dil şiir diline nazaran daha sade, daha anlaşılırdır. Yalnız dönemin Osmanlıcası bütün yazılarda baştan aşağıya yine de kendini hissettirir. Hikmet Bey'in inceleme fırsatı bulduğumuz nesir yazılarında Türkçe kelimelerin oranı Arapça, Farsça kelimelerin oranına yaklaşmaktadır. Ayrıca incelediğimiz metinlerde Hikmet Bey'in genelde kurallı ve uzun cümleleri tercih ettiğini gördük. Hikmet Bey'in nesrinde kurallı cümlelerin devrik cümlelere oranı neredeyse %95'e, %5'tir. Yine birleşik cümlelerin basit cümlelere oranı kabaca %70'e %30'dur. Hersekli Arif Hikmet Bey'in nesir dilinde tespit ettiğimiz bir diğer istatistikî bilgi fiil cümlelerinin isim cümlelerine nazaran çok daha baskın olmasıdır. Herseklinin nesrinde fiil cümlelerinin isim cümlelerine oranı kabaca %80'e %20 çıkmaktadır.

Aşağıda Hersekli Arif Hikmet'in nesir dilinden örnekler sunulmuştur:

Levâihü'l-Hikem'den:

... Tecarib-i umumiyyeden anlaşılırmıştır ki cemiyât-ı beşeriyede ekser fenalıklar işsizlikten ve işsizlik marifetsizlikten neşet eder. Binaenaleyh medeniyet-i sahihaya mâlik olan cemiyetler her şeyden ziyade ta'mim-i maarife çalışırlar. Çünkü âlem ve marifet çoğaldıkça bi't-tab cehalet ve batâlet azalır. Efrad-ı ahali talim ve tahsile dökülür, efkâr-ı umumiye uyanır kavaid-i medeniye ve fevâid-i beşeriye aranılır. Hukuk-ı müstereke ve vezâif-i müteakabile-i tabiiye ve vazîyenin hükm-i hakikati meydana çıkar, bir hatt-ı hareket taayyün eder, ahlâk ve adap yoluna girer, sanat ve ticaret yolları açılır. Tarik-i temettü ve terakkiye girilir. İntizam ve asayiş husule gelir. Şu âlemde neşe-i zinde-gâmi tahsil-i dest-mâye-i kâm-râniden ibaret olmakla, hiç kimse vesâil hoş güzerâniyi tasavvur ve teftişten feragat edemez. Mâ-dâmü'l-hayat-ı taallûkat masivadan kat'î rişte-i münasebat mümkün olamadığından, bir âdem ne kadar terk ve tecridi ihtiyâr etmiş olsa bile, yine az çok ihtiyacâtın kurtulamaz arzudan geçemez...³⁶

Levâmiü'l-Efkâr'dan:

Nazariyat-ı sahihaya göre -insan lafzının medlûlü- ruh-ı maa'l-cesettir. Ruhun cesede, cesedin ruha taalluk ve irtibatıyla taayyün eden mahiyetimizin hasâis-i esasiyesi; akıl, vicdan, nutuktur. Sair havâs ve kavi bunların hademesi mesabesinde. Akıl, ahsâs ve idrak edilen ecsâm ve eşyanın künh ve hakikatini anlamak ister. Vicdan, mevcudatın fevkinde bir kuvvet-i ezeliye hisseder, onu arar. Nutuk, aklın anladığını, vicdanın aradığını ifhâm ve ifadeye ihtimam eder. Tabiat istihdam ve istifadeye çalışır, insan daima müstefhim ve müstefit olduğu şeyleri diğerlerine ve diğerleri dahi sairlerine anlatmaya çalışır. Malûmat-ı beşeriye teselsül eder, nev-i beni-âdem şu teselsülât içinde tasarrufât ile ihtiraâta, tevsi-i kemalâta muvaffak olur, sûri ve manevî terakkîyâta yol bulur. Türü türlü sanatlar marifetler vücuda getirir. Gûna gün meksebler, mezhebler meydana çıkarır. Beyne'l-beşer maksûm ve maruf olan ulûm-ı meshure edebî, hikemi, şer'î ünvanıyla üç kısımdır. Edebiyat - nutuğun tevessûâtından, hikemiyât- aklın taharriyatından, şeriyât- vicdanın serâir-i semaiyyeye temayülâtıyla efkârın ilâhiyat ve siyasetde tasarrufâtından zuhura gelmiş, her kavim ve millet arasında derecât-ı medeniyelerine göre az çok münteşir olmuş, usul ve fûru' itibarıyla tekessür eylemiştir...³⁷

³⁵ agm., ÜNVER, s. 134.

³⁶ age., KİRİŞ, s. 130.

³⁷ age., KİRİŞ, s. 86.

Sevânihü'l-Beyân'dan:

Nizamsız, intizamsız cemiyet tesis edilemez. Her kavmin birer gûna "tanzimat"ı olmak zarûfidir. Siyâsiyyat-ı cedîde ıstılahınca tanzimat, irâdât-ı umûmiyye ve icâbât-ı medeniyyenin neticesi teminât-ı siyâsiyyeden ibâret olmak üzere telâkki edilir ki, "kanun-ı esâsi" denmektedir.

Bizdeki Tanzimat, irâdât-ı umûmiyye ve icâbât-ı medeniyyenin inzimâmiyle takarrür edegelen usûl-i ahrârâneye müstenid olmayıp mücerred düvel-i ecnebiyyenin ilhâh ü isrârı üzerine pâdişâhın irâde-i münferidesiyle alâ-tarîku'l-ımtinân ahâliye merhameten ihsan olunan bâzı müsaâdât ü imtiyâzâtı hâvî bir "hatt-ı hümayûn"dan ibârettir. Bu misillü hutut-ı resmîye taht-ı zamân-ı ümmette olmadığından emr-i muhâfazası umûma değil, bizzat pâdişahlara râci'dir. Pâdişahlar ise, isticâb-ı azamet-i me'lûfe ve terbiyye-i ma'rûfeleri iktizâsınca müfredât-ı umûra yâni hâricteki muâmelât ü eczâata vâkif olmadıklarından bi't-tabi hutut-ı mezkûrenin muhâfaza-i ahkâm-ı pâdişah tarafından "vükela" nâmıyla nasb olunan birkaç kişiye ve me'mûrîn-i sâireye münhasır kalıyor...³⁸

Mısâbâhü'l-İzâh'tan:

Frenklerin hissiyât-ı ma'neviyyelerini teftişe lüzum yoktur fakat inkilâbât-ı medeniyye iktizâsınca ulûm-ı siyâsiyye ve snâiyye gibi umûr-ı dünyeviyyeye müteallik maârif ü mâlûmâtı tahsile ihtiyâcımız vardır. Zira hakâik-ı maddiyyâtı anlar kadar anlamış daha bir kavim zuhura gelmemiştir. Avrupa memleketleri zahirde pek şaşaalı olduğundan ekser enzâr-ı kâsıra ashâbı hayrette kalıp Frenkleri izâm eder. Efkâr-i mükemmele erbâbı o şaşaanın husulüne sebep ulûm ü fûnûn olduğunu bildikleri cihette maârif ü sanâyii agraz eyler. Nâkısların nâzarı esere, kâmillerin müessire taattuf olmağa, nakıslar Frenkliğe özenir, kâmiller Frenkleri şu derece-i medeniyyete îsâl eden esbâbı bi't-taharrî anın lüzûm-ı istihsâli re'yinde bulunur. Asrımızda lüzûm-ı mezkûr devletimizce teferrüs olunmuş ise de lâyıkiyle esbâb-ı medeniyyetin istihsârı cihetine gidilmemiş, Frenkliğe mahsûs birtakım rûsûm u âdâta i'tibar edilerek sû-i taklid sebebiyle temâyülât-ı muzırâ çoğalmış, bir dinsizlik beliyesî meydana çıkıp akâid ü ahlâka arız olan tagayyürât milliyyetimizi tezelzülâta düşürmüştür...³⁹

Sonuç

Hersekli Arif Hikmet, Tanzimat'ın ilanından yirmi bir gün sonra doğmuş, Tanzimat'ın getirdiği değişme ve yenileşme hareketleri içinde büyümüş ve hayatı boyunca Osmanlı'nın on dokuzuncu yüzyılının buhranlı atmosferini teneffüs etmiş aydın bir sanatkârdır.

Devrinin "Encümen-i Şuara" diye bilinen edebî topluluğuna katılıp bu topluluğa bir yıl ev sahipliği de yapmış olan şair, devrindeki şiddetli eski yeni edebî tartışmaları arasında eskiler arasında yer almış, klasik edebiyat tarzını devam ettirip divan şiirini yeniden canlandırmak isteyenler arasında bulunmuştur. Ancak buna rağmen o, fikren ve ilmen aslında tamamen yenilikçi ve reformcu bir kişiliğe sahiptir. O, şiirlerinin hepsini aruz vezniyle yazmış ve "divan" tarzında bir araya getirmiş; nesir yazılarını ise makale veya deneme türünde kaleme almıştır. Dolayısıyla Hikmet Bey, Divan Edebiyatı ile Tanzimat Edebiyatı arasında kalarak çoğunun eskici kimilerinin de yenici olarak değerlendirdiği önemli bir edebî şahsiyettir. Sonuç itibariyle ister eskici ister yenici olsun ortada olan gerçek Hersekli Arif Hikmet'in, Osmanlı'nın son dönemlerinde yetiştirdiği onlarca önemli aydın, yazar ve şairlerden birisi olmasıdır.

Ne yazık ki Hersekli Arif Hikmet ve onunla aynı kaderi paylaşan edebî nesil, kaynaklarda ve ders kitaplarında bugüne kadar hak ettiği ölçüde yer bulamamıştır. Bu bildiride söz konusu edebî nesle yeniden dikkat çekmek amacı güdülmüştür.

³⁸age., ÖZGÜL, s. 166.

³⁹age., ÖZGÜL, s. 155.

KAYNAKÇA

- ACIR, Erkan, *Hersekli Arif Hikmet Divanı (160-295 sy. Çevriyazısı)*, (Danışman: Dr. Turgut Karabey), Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Erzurum, 1999, (Mezuniyet Tezi), 103 s.
- AKAY, Mehmet, *Hersekli Arif Hikmet Bey Divanı, -İndeks- (s. 80-188)*, (Danışman: Dr. Faruk Kadri Timurtaş), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, İstanbul, 1974, (Mezuniyet Tezi), 528 s.
- AKSOY, Hasan, "Hersekli Arif Hikmet Bey (1839-1903)", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1988, Cilt: 17, s. 233-235.
- ANIL, Talat, *Divan Edebiyatında Bosna ve Hersekli Şairler*, (Danışman: Dr. Ahmet Caferoğlu), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, İstanbul, 1941, (Mezuniyet Tezi), 72 s.
- CEYLAN, Cemile, *Hersekli Arif Hikmet Divanı (1-150 sy. Çevriyazısı)*, (Danışman: Dr. Turgut Karabey), Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Erzurum-1999, (Mezuniyet Tezi), s. 2.
- ÇEÇEN, Mehmet Korkut, "Encümen-i Şuara'nın Birinci Dönem Tanzimat Sanatçılarına Etkisi", *Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 2, 2006, s. 133-152.
- ERBAY, Erdoğan, *Eskiler ve Yeniler*, Akademik Araştırmalar Yay., Erzurum, 1997.
- İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal, *Hersekli Arif Hikmet, Divan (Mukaddime)*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1334.
- İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal, *Kemalü'l-Hikme*, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, Dersaadet, 1327.
- İNAL, İbnülemin M. Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, MEB Yay, İstanbul, 1969, C. 3. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İbnülemin Bölümü, TY. nr. 2570, 2658, 3018, 3010, 3214'e kayıtlı yazmalar.
- KİRİŞ, Fatma Betül, *Bulgurluzade Rıza'nın Müntehabat-ı Bedayi-i Edebiye İsimli Antolojisinin Çevriyazısı ve İncelemesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyonkarahisar, 2009.
- NÜZHET, Sadettin, *Namık Kemal, Hayatı ve Şiirleri*, Yeni Şark Kitaphanesi, İstanbul, 1933.
- ÖZGÜL, Metin Kayahan, *Hersekli Arif Hikmet*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1987.
- SÜTÇÜ, Tefik, *Hersekli Arif Hikmet Divanı'nın Tema Bakımından İncelenmesi*, (Danışman: Dr. Şerif Aktaş), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1994, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 367 s.
- ŞAHİN, Hacı Ali, *Hersekli Arif Hikmet Bey Divanı (İnceleme-Metin)*, (Danışman: Dr. Mustafa Argunşah), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri-1994, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 356 s.
- TAHİR, Bursalı Mehmed, *Osmanlı Müellifleri*, (Yayıma Hazırlayanlar: Mustafa Tatçı, Cemal Kurnaz), Bizim Büro Basımevi ve Yay., Ankara, 2009.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1997.
- ULUSOĞLU, Hasan, *Hersekli Arif Hikmet Bey Divanı, -İndeks- (s. 188-296)*, (Danışman: Dr. Faruk Kadri Timurtaş), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, İstanbul-1975, 455 s.
- ÜNVER, İsmail, "XIX. Yüzyıl Divan Şiiri", *DTCF Dergisi*, Sayı: 32/1, Ankara, 1988, s. 131-140.
- ÜVER, İsmail, "XIX. Yüzyıl Divan Nazım ve Nesri", *Büyük Türk Klasikleri Ansiklopedisi*, Ötüken-Söğüt Yay., İstanbul, 1988, Cilt: 8, s. 99-300.